

Rácz József

HAZAI DENEVÉREINK NEVEZÉKTANI PROBLÉMÁI

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar barlangkutatás szókincse, s ezen belül a denevérek elnevezései számos érdekes kérdést vetnek fel. A latin-ógörög alap és az erőteljes német hatás keveredése jól kimutatható az egyes érvényes és elavult nevekben egyaránt. A fordítási ellentmondások és szakszerűtlen megközelítések rengeteg problémát eredményeztek. A színónimák használata (elsősorban a tudományos nomenklatúrában) veszélyezteti az egyértelmű faji determinációt. Cikkemben ezen ellentmondások egy részére kívánok fényt deríteni, s javaslatokkal élni — korrigálásukra.

A magyar nyelv — rugalmasságának köszönhetően — rengeteg idegen szó befogadására alkalmas. Viharos történelmünk során számos néppel álltunk kapcsolatban a népvándorlás korától kezdve, a török és osztrák hódításokon keresztül, mai helyzetünk kialakulásáig. Ez idő alatt igen sok szláv, latin, ógörög, türk, germán és egyéb kifejezés épült be szókincsünkbe. A nyelvújítástól napjainkig folyik a küzdelem a tiszta magyar beszéd megteremtéséért, melyet szinkronfordításokkal és új szavak képzésével igyekszünk elérni. Ennek ellenére, a tudományok és a technika haladása folyamatosan produkálja a nemzetközi szavak tömegét, valamint a hagyomány nem engedi kivésni az iparból a német eredetű szakszavakat sem, holott zömükben van már magyar megfelelőjük. A természettudományok ógörög elnevezéseinek fordítása sokszor pontatlan, sőt kissé erőltetettnek tűnik, ezért fentiek továbbélése indokolt. A tudományos nevezéktanra nagy hatást gyakorolt a görög-latin nomenklaturán kívül a mienknél sokkal hamarabb kibontakozott német irodalom, melynek közvetítésével, áttételesen alakult ki a magyar szaknyelv.

Így történt ez a *speleológia* esetében is. Az elnevezés az ógörög „szpelaioz” (= barlang) és „logosz” (=tudomány) szavak latinus összetételének magyar fonetikára való átírásával keletkezett. A német nyelv is hasonlóképpen tette magáévá (*Speläologie*), majd megpróbálta lefordítani, mely művelet kisebb módosítással járt. A *barlangkutatás* tehát az így kialakult *Höhlenforschung* pontos megfelelője. Ez később — a többi tudomány mintájára — továbbalakult *barlangtanná*.

A *barlang* és *zsomboly* szavak a nyelv újításával, korszerűsödésével, ill. rövidítéssel keletkeztek.

Egyes konkrét elnevezésekben azonban még találkozhatunk a régies-népies *kölyuk*, *ördöglyuk*, *kőfülke* szavakkal is. A *zomborlyukat* viszont teljesen kiszorította a *zsomboly*, melyet a „függőleges aknabarlang” kifejezéssel lehetne csak pótolni, — ez pedig elég bonyolult körülírás. A *cseppkőbarlang* a német *Tropfsteinhöhle* pontos fordítása, ugyanúgy, mint az angol *Dripstone Cave*. Az újlatin (román) nyelvekben az olasz *grotta* megfelelői pótolják (francia: *grotte*, spanyol: *gruta*), s időnként a magyar szakirodalomban is felüti fejét ez a változat.

A *sztalaktit* (=függőcseppkő) és a *sztalagmit* (= állócseppkő) az ógörög „sztalaktosz” (= csepegő) és „sztalagmosz” (=folyó, növekvő) melléknevekből alakult ki. Ezek hatására jött létre a latin *stalactites* főnév, melyet a német *Tropfstein*-né alakított. Ebből származik a magyar *cseppkő* szó, melynek jelentésbeli, alakitani és írásmódbeli változásait dr. Kordos László elemzete a *Karszt és Barlangban* (1975.). Meg kell említenem azonban, hogy ilyen formában csak a germán-angolszász nyelvek és mi használjuk, míg a többi nyelv a görög változatok fonetikus átírásait alkalmazza.

A denevérekkel kapcsolatban kicsit más a helyzet. Az egyes fajoknak nem alakulhatott ki népies nevük, hiszen a mai napig is csak kevesen tudják őket elkülöníteni egymástól. Viszont a csoport egészére vonatkoztatva számos téves, ill. pontatlan elnevezés jött létre. Ilyenek a *szárnyas-egér*, *bőregér*, *pup egér* — *pupenevér* — *pup denevér*, valamint a már alig ismert *cickelevél*. Érdemes megfigyelni, hogy más nyelvek is az egerekkel hozták őket kapcsolatba. A német *Fledermaus*-nak, az angol *Flitter-mouse*-nak nevezte ezeket az állatokat. Mindkettő „repülő egeret”, vagy röviden „röpegert” jelent. Mivel szárnyuk csupasz felületével

burkolják be magukat pihenésük alkalmával (elsősorban a patkóorrú denevérek), ezért a franciák „kopasz-egérnek” (*chauve-souris*) keresztelték őket. Tudományos nevük (*Chiroptera*) a görög „keirosz” (= kéz) és „pterosz” (= szárny) szavak latinus összetétele. A németek ezt is lefordították és beépítették szókincsükbe (*Handflügler*), valamint egyszerűen „repülő-állat” (*Flattertier*) névvel is illetik e csoportot. Ez utóbbi kifejezések azonban anyanyelvünk karakterének nem felelnek meg.

Ezt a nyelvészeti áttekintést az teszi indokoltá, hogy bizonyos mértékig hasonló gondolkodásra utal a különböző nyelvek esetében, lehetőséget nyújtva egyes fajnevek lefordítására. Ez a lehetőség természetesen korlátozott, — elsősorban hasonló jellegű nyelvek esetében realizálható. Gondolok itt a tudományos neveket könnyen befogadó olaszra és franciára, vagy az egymással rokon germán-angolszász nyelvekre. A szóösszetételek módjának hasonlósága miatt a német nevek magyarra is könnyen átültethetők. Ezt a lehetőséget fel is használták számos faj esetében. A *Fledermaus*-t denevérnak fordítva 12 faj elnevezését kaphatjuk meg — közvetlenül (*II. táblázat*), valamint további 7 fajt — megközelítőleg, kisebb kiegészítések, változtatások árán (*III. táblázat*).

Sajnos azonban előfordult egy hibás fordítás is, melynek eredménye teljesen meghonosodott nyelvünkben. Ez, a már régen feledésbe merült német *Spitzohrige Fledermaus* név téves értelmezése, ugyanis a fenti elnevezés „hegyesfülü denevért” jelent, mégis *hegyesorrú denevér* néven ment át a köztudatba. Ennek oka feltehetőleg a német *Ohr* (= fül) és a magyar *orr* szavak hasonlóságában rejlik. Ez bizonyára azért nem tűnik fel eddig senkinek, mivel a faj német neve megváltozott, s ma *Kleinmausohr*-nak, azaz „kis egérfülnék” hívják — megkülönböztetve legközelebbi rokonától, a *közönséges denevértől* (*Grossmausohr* = „nagy egérfülnék”).

Ezen felül tudományos neve is problematikus. Számos szerző *Myotis oxygnathus* (MONTICELLI, 1885.) néven említi, holott a fajt korábban már leírták, s így a *Myotis blythi* (TOMES, 1857.) elnevezést kell helyesnek elfogadni, melyhez többen hozzátesszik az előzőre visszautaló alfaj-megjelölést (ssp. *oxygnathus* MONT.). E kettősség oka annak tudható be, hogy egyesek figyelmen kívül hagyják a korábbi (érvényes!) nevet, vagy a *közönséges denevér* (*Myotis myotis* |BORKHAUSEN, 1797.) szinonimáját vélik felismerni benne. Az author (leíró) neve valamennyi esetben zárójelbe kerül, mivel a *Vespertilio* (= „esti” denevér) nemzetségből lettek átsorolva az egérfülnék denevérek (*Myotis*) közé („mysz” = egér, „otosz” = fül; ógörög).

Ugyanakkor a németből való fordítás paradox helyzeteket is produkálhat. Dr. Krasznay László (nyelvész) a népies *bőregér* szót is ilyen félreértelmezés eredményének véli. Ezt úgy képzelem el, hogy a *Fledermaus* összetétel első betűjének elhagyásával megkaphatjuk a téves elnevezést (Leder = bőr,

Maus = egér). Ez azonban több okból sem lehetséges. 1. Minden német főnév nagybetűvel kezdődik, s ez az *F* elmaradásával nem érvényesül. 2. Más nyelvekben is van példa a bőregérhez hasonló kifejezésekre (orosz: „kocsán-kocsánok” szópár, és a már említett francia: *chauve-souris*). Ezek a közvetett bizonyítékok kizárják a véletlen lehetőségét.

A tudományos név számos esetben közvetlenül is befolyásolta a magyar elnevezések kialakulását. Itt elsősorban a nem belüli fajnév (*species*) jöhet szóba, mivel a nemzetségnév (*genus*) általában elvont, lefordíthatatlan fogalom (*Rhinolophus*, *Eptesicus*), vagy pedig erőltetettnek, idegennek tűnik az élő nyelv fogalomkörében (*Myotis* = egérfülnék, *Vespertilio* = esti, *Nyctalus* = éjjeli, *Barbastella* = „csillagszakállú”, *Plecotus* = kötöttfülnék, *Miniopterus* = aprószárnyú, stb.). A *Pipistrellus* az olasz „denevér” (pipistrello) szóból származik, ezért ez az egyetlen — főnévi értelmű nemzetségnév.

A *ferrum-equinum* és *hipposideros* fajnevek közvetlenül utalnak a *patkóorrú denevérek* mai és régies neveire egyaránt (az első latinul, a második pedig görögül jelent *patkót*, szó szerint „ló-vasat”). Adalékként a *Rhinolophus*-ból még fel lehet használni a könnyen értelmezhető „rinosz” (= orr) részletet. Ilyen nevek a *patkós denevér*, *patkonek*, *patkorr*, *órbötök* és *orrbötök*. A *bajuszos denevér* (*Myotis mystacinus*) neve is megkapható a latin „mystax” (= bajusz) áttételével, ha eltekintünk a nemzetségnévtől, ill. ha azt a *denevér* szóval helyettesítjük. Az *északi denevér* (*Eptesicus nilssonii*) és a *hosszúlábú denevér* (*Myotis capaccinii*) régi nevének (*Vespertilio borealis* és *Vespertilio megapodius*) hasonló jellegű fordítása adja meg mai magyar és számos idegen elnevezését.

A *fehértorkú denevér* (*Vespertilio murinus* LINNÉ, 1758.) esetében a helyzet kissé bonyolultabb. A *murinus*-t, mely szóösszetételekben (jelzőként) egeret jelent, „fali” (= muralis) értelemben fordították. Az így kapott *fali denevér* viszont azért nehéz azonosítani, mivel kiszárvartva Schreber (1774-ben) egy másik fajt, a *közönséges denevért* illette ezzel a névvel, s ennek következtében e kérdés sokáig tisztázatlan maradt. Visszatérve az eredeti Linné-i fajra, meg kell jegyezni, hogy az összes (!) idegen nyelv, s régebben mi is *két-színű* v. *színváltó denevéreként* említettük. Ennek az oka, hogy a múltban inkább egyik szinonimáját (*Vespertilio discolor* NATTERER et KUHLE, 1818.) részesítették előnyben, s fordították le. Ez a név helyes megfigyelésen alapul (jellemző a fajra), így az élő nyelvek joggal használhatják, de mint tudományos nevet el kell vetni — kései keletkezése miatt, noha ma érvényes neve hozzátétőlegesen „esti egérfél” jelent.

A *fecskeszárnyú denevérek* (*Nyctalus* sp.) is több problémát vetnek fel. Nemzetségnévük a német *Abendsegler* (= esti „sarlósfecske”) szó nyomán alakult ki. A *szőröskarú denevér* (*N. leisleri*) jól

elkülöníthető a két nagyobb termetű fajtól, melyek egymástól való elválaszthatósága sokáig vitatott volt. Több szerző, még az utóbbi évtizedekben is összevontan tárgyalja őket, mint a *korai denevér* (*N. noctula* /SCHREBER, 1774./) változatait (forma minor, forma major). Az *óriás korai denevér* (*N. lasiopterus* /SCHREBER, 1774./) önálló faj, melyet a többség ma már elismer, viszont magyar és tudományos neve egyaránt kettős. Többen *olasz denevére*nek nevezik, amit szinonimájának leírója, Fatio neve után kapott, aki olaszos hangzású családneve ellenére — *svájci* volt. A német Schreber által adott elnevezést sokan nem fogadják el, holott időrendileg is jogos, és meggyőző ereje is vitathatatlan, mivel egyidőben írta le mindkét említett fajt, amiből pedig eleve következik, hogy nem adott két különböző nevet ugyanazon állatnak. Éppen ezért érvénytelennek kell tekinteni a *N. maximus* (FATIO, 1869.) nevet.

A régies nomenklaturában még számos faj magyar nevében szerepelt — az idegen nyelvek nevezéktanához hasonlóan — személynév birtokos viszonyban (*Natterer, Bechstein, Nilsson, Nathusius, Schreibers denevére*), azok neve után, akiről a faj tudományos nevét alkották. Ma már csak egyetlen fajnévben fordul elő ez a jelenség: *Brandt denevére*. Ugyanezt több idegen nyelv „Ikonnikov denevére” nevezi, egyik szinonimája miatt, míg a német „rövidfülü denevére” (*Kurzhohrfladermaus*), megkülönböztetve a kissé hasonló *vízi denevértől* (*Wasserfledermaus*, v. *Rotkurzhohr* = = vörös rövidfülü).

Megállapíthatjuk azt a tényt is, hogy csupán a magyar nevezéktanban szerepel minden faj nevében a gyűjtőfogalomra visszautaló *denevér* szó, míg más nyelvek az esetek egy részében ki tudták küszöbölni. Az elnevezések általában az adott faj jellemző tulajdonságaira, határozóbélyegeire épülnek. Ilyenek a szín, a feltűnő jellegzetességek (patkó, bajusz, fül alakja, szőrzet), valamint a méretek viszonyítása a rokon fajok esetében. A dolog feltűnő érdekessége, hogy nyelvenként más és más tulajdonságot emeltek ki ugyanazon faj nevében, s a keveredés, ill. azonosulás csak a szakirodalom fordításának népszerűsödésével terjedt el. Ugyanakkor épültek be több nyelvbe (olasz, francia, angol, stb.) a „lefordíthatatlan” tudományos nevek is, melyeket sokan az „anyanyelvükön” sem ismernek.

A fordítás további buktatókat is eredményezhet, ha a témához nem értő személy végzi. Magyar szövegben találkoztam a *Miniopterusz* névvel, amit a fordító a francia (!) *Minioptère* (= hosszúsárnyú denevér) megfelelőjeként szerepeltetett. Ugyanitt a *Vespertilion* főnevet *simaorrú denevére*nek (*Vespertilionidae*) tekintette, holott ez csak az *egérfüli denevérekre* (*Myotis* sp.) vonatkozik, — régies elnevezésük (*Vespertilio*) miatt, mivel ebben az esetben az élő nyelv nem követte a tudományos nevezéktan változását.

E szövelemző téma kimeríthetetlen, még a hazai denevérek zárt kategóriáján belül is, mivel a tudományos és idegen nevek halmaza még rengeteg nyílt kérdést tartogat. Ma már nem szükségszerű követelmény, hogy a szaknyelv elemei konkrét jelentéssel bírjanak, inkább az került előtérbe, hogy mindenki számára világosan, szinonimáktól mentesen tartozzon az adott fajhoz. A régi elnevezéseknél még nem mindig érvényesült ez az elv, ezért jelentésük vizsgálata indokolt lehet. E cikkben elsősorban a *magyar nevezéktan* forrásait, kialakulását és változásait igyekeztem szemléltetni — az ide vonatkozó idegen nyelvű utalások tükrében, felhívva a figyelmet a gyakoribb tévedések és pontatlanságok okaira, hogy ezeket a jövőben könnyebb legyen elkerülni, s a szembetűnőbbeket minél előbb korrigálni lehessen.

I. táblázat

MAGYARORSZÁG DENEVÉREI

| | |
|-----------------------------------|---------------------------|
| <i>Rhinolophus ferrum-equinum</i> | Nagy patkósorrú denevér |
| <i>Rhinolophus hipposideros</i> | Kis patkósorrú denevér |
| <i>Rhinolophus euryale</i> | Kereknyergű patkóso. den. |
| <i>Myotis mystacinus</i> | Bajuszos denevér |
| <i>Myotis brandti</i> | Brandt denevére |
| <i>Myotis nattereri</i> | Horgas-szörű denevér |
| <i>Myotis bechsteini</i> | Nagyfülü denevér |
| <i>Myotis emarginatus</i> | Csonkafüli denevér |
| <i>Myotis myotis</i> | Közönséges denevér |
| <i>Myotis blythi**</i> | Hegyesorrú (!) denevér |
| <i>Myotis daubentoni</i> | Vízi denevér |
| <i>Myotis capaccinii*</i> | Hosszúlábú denevér |
| <i>Myotis dasycneme</i> | Tavi denevér |
| <i>Eptesicus serotinus</i> | Kései denevér |
| <i>Eptesicus nilsoni</i> | Északi denevér |
| <i>Vespertilio murinus</i> | Fehértorkú denevér |
| <i>Nyctalus noctula</i> | Korai denevér |
| <i>Nyctalus lasiopterus**</i> | Óriás korai denevér |
| <i>Nyctalus leisleri</i> | Szöröskarú denevér |
| <i>Pipistrellus pipistrellus</i> | Törpe denevér |
| <i>Pipistrellus nathusii</i> | Duravitorlájú denevér |
| <i>Pipistrellus kuhli*</i> | Fehérszélű denevér |
| <i>Pipistrellus savii*</i> | Alpesi denevér |
| <i>Barbastella barbastellus</i> | Pisze denevér |
| <i>Plecotus auritus</i> | Hosszfülü denevér |
| <i>Plecotus austriacus</i> | Szürke hosszfülü denevér |
| <i>Miniopterus schreibersi</i> | Hosszúsárnyú denevér |

Az egy csillaggal * megjelölt fajokat még nem mutatták ki hazánkban, de előfordulásuk várható. A két csillagos ** elnevezésekkel részletesen foglalkozom a szövegben. A táblázat dr. Topál György rendszere alapján készült.

II. táblázat

NÉMET EREDETŰ DENEVÉRF AJ-NEVEK

| | |
|--------------------------------|--------------------------|
| <i>Grossohrige Fledermaus*</i> | Nagyfülü denevér |
| <i>Wasserfledermaus</i> | Vízi denevér |
| <i>Langfussfledermaus</i> | Hosszúlábú denevér |
| <i>Teichfledermaus</i> | Tavi denevér |
| <i>Nordfledermaus</i> | Északi denevér |
| <i>Zwergfledermaus</i> | Törpe denevér |
| <i>Rauhhaufledermaus</i> | Duravitorlájú denevér |
| <i>Weissrandfledermaus</i> | Fehérszélű denevér |
| <i>Alpenfledermaus</i> | Alpesi denevér |
| <i>Langohrfledermaus</i> | Hosszfülü denevér |
| <i>Graue Langohrfledermaus</i> | Szürke hosszfülü denevér |
| <i>Langflügel fledermaus</i> | Hosszúsárnyú denevér |

A csillaggal * jelölt német név elavult. A táblázatban szereplő elnevezések jó része jelzős kapcsolatra bontható, de előfordulásuk az itt feltüntetett formában gyakoribb. A fajok dr. Topál György rendszerében megadott sorrendben szerepelnek.

III. táblázat
MÓDOSÍTOTT NÉMET EREDETŰ
ELNEVEZÉSEK

| | |
|----------------------------------|--|
| <i>Grosshufeisennase</i> | Nagy patkósorrú (denevér) |
| <i>Kleinhufeisennase</i> | Kis patkósorrú (denevér) |
| <i>Rundkamm-Hufeisennase*</i> | Kereknyergű (-kerektaréjú) patkósorrú (denevér) |
| <i>Spätfliegende Fledermaus*</i> | Kései (=késön repülő) denev. |
| <i>Frühfliegende Fledermaus*</i> | Korai (=korán repülő) denev. |
| <i>Rauharmige Fledermaus</i> | Szöröskarú (=érdeskarú) denev. |
| <i>Spitzohrige Fledermaus*</i> | Hegyesorrú (=hegyesfülü) den. |

A csillaggal * jelölt német nevek elavultak, a zárójelben dőlt betűkkel szedett szavak a német kifejezés pontos fordításai, a zárójeles normál betűs részletek pedig csak a magyar elnevezésben vannak jelen. Az utolsó címszó téves fordítás eredménye (lásd a szövegben).

Rácz József
Budapest
Budafoki út 52.
1117

IRODALOM

- AUGÉ, C. (1906): Petit Larousse illustré. — Paris.
BREHM, A.—ÉHIK Gy. (cca. 1936): Az állatok világa, 7. köt.
Budapest
BRINK, F. H. van den (1975): Die Säugetiere Europas. — 3.
kiad., Hamburg—Berlin
CASTERET, N. (1962): Harminc év föld alatt. — Budapest
CORBET, G. B. (1975): Finding and Identifying Mammals
in Britain. — London
JOLSVAY A.—STEINMANN H.—SZILY E. (1977): A magyar
állatvilág szótára. — Budapest
KORDOS L. (1975): A cseppkő szó eredete és jelentésének
változásai. — (Karszt és Barlang I—II., Budapest)
MÉHELY L. (1900): Magyarország denevéreinek monographiá-
ja. — Monographia Chiropterorum Hungariae, Budapest
MILLER, G. S. (1907): The Families and Genera of Bats. —
Washington.
NATUSCHKE, G. (1960): Heimische Fledermäuse, Die Neue-
Brehm Bücherei. — (Wittenburg Luthersatdt).
PERRIER, R. (cca. 1930): La faune de la France. — Vol. 10.
Paris.
RODE, P.—DIDIER, R. (1945): Atlas des Mammifères de
France. — Paris.
TOPÁL Gy. (1969): Denevérek — Chiroptera, Fauna Hungariae,
XXII/2. Budapest.

NOMENCLATUREL PROBLEMS
OF HUNGARIAN BATS

The Hungarian speleological vocabulary reached its maturity rather late, so that it could rely on living languages, too. This meant great advantage against a heavily interpretable, abstract scientific base that needed re-formulation and thus reached this country through transmissions.

In coining the names of bat species two different effects were felt, of which the German influence was predominant, while names borrowed from the Latin — Ancient Greek nomenclature were used subordinately. In spite of this, numerous errors (erroneous translations) and contradictions did occur. Some of these have been naturalized in the Hungarian language. Attention is called to such phenomena and to the problematics of the synonymy of scientific terms and users are urged to correct them at earliest convenience.

ПРОБЛЕМЫ НАИМЕНОВАНИЯ
ВЕНГЕРСКИХ ЛЕТУЧИХ МЫШЕЙ

Венгерский спелеологический словарный лексикон сложился сравнительно поздно и поэтому мог уже опираться на живой язык. Это явилось большим преимуществом по сравнению с трудно объяснимой, абстрактной, вынужденно переработанной научной основой, которая в таком виде, в транскрипции перешла к нам.

В образовании венгерских названий видов летучих мышей имело место двойное влияние, которое характеризует преобладание немецких названий при вторично применяемой латинско-древнегреческой номенклатуре. Несмотря на это просочилось много ошибок и противоречий (неправильный перевод), часть которых привилась в нашем языке. На такие явления, а также на проблематику синонимов научных названий автор хочет обратить внимание, предлагая скорейшее их исправление.